

Wanda Gawłowska

ODKRYCIE GROBU FILIPA MACEDOŃSKIEGO W VERGINIE*

Wiadomość o sensacyjnym odkryciu archeologicznym XX w., jakim było odkopanie w 1977 r. grobu Filipa II przez Manolisa Andronikosa, archeologa greckiego, profesora Uniwersytetu w Salonikach, obiegła cały świat.

Filip II, syn Amyntasa III i Eurydike, został w roku 336 p.n.e. zamordowany w Ajgaj, dawnej stolicy państwa macedońskiego. Stało się to na weselu jego córki Kleopatry z Aleksandrem, królem Epiru¹. W uroczystości wzięło udział dużo gości, wśród nich Ateńczycy, których Filip zaprosił niejako w rewanżu za zaszczyty, jakimi go obdarzono zimą 337 r. na konferencji pokojowej państw greckich w Koryncie. Filip bowiem został wtedy oficjalnie mianowany wodzem w panhelleńskiej wyprawie przeciw Persom. Zapraszając więc Ateńczyków na tę uroczystość, Filip chciał udowodnić, że nie jest zwykłym wojskowym despota, ale cywilizowanym i hojnym mężem stanu. W drugim dniu uroczystości odbyły się igrzyska w amfiteatrze. Wspaniały pochód otwierały posągi dwunastu bóstw, a towarzyszył im wizerunek Filipa, co w oczach greckich gości zostało odebrane jako *hybris* króla. Należy tutaj podkreślić, że już

* Pomysł niniejszego artykułu zrodził się podczas pobytu autorki na stypendium Uniwersytetu im. Arystotelesa w Salonikach w 1984 r. W artykule wykorzystano następujące publikacje, dotyczące omawianej kwestii: M. Andronikos, *Les tombes royales de Vergina*, Athènes 1980; idem, *Musée de Thessalonique. Nouveau guide de Collections*, Athènes 1982; M. B. Hatzopoulos, L. D. Loukopoulos, *Philippe de Macedoine*, Athènes 1982; K. Minou, *Alexander the Great. History and Legend in Art*, Thessaloniki 1980; P. Petsas, *Pella - Alexander the Great's Capital*, Thessaloniki 1978.

¹ Por. Diodor, *Bibliotheca*, XVI, 92-94; Justyn, IX, VI, 1-8; Plutarch, *Alexander*, 10.

po wielkim zwycięstwie w roku 338 pod Cheroneją Filip wzniósł w Olimpii okragłą budowlę zwaną Filipejonem, w której znajdowały się posągi ze złota i kości słoniowej, przedstawiające samego króla, Olimpias, Aleksandra i rodziców: Amyntasa i Eurydykę.

Na końcu weselnego pochodu religijnego kroczył Filip, a to, co się miało później wydarzyć, opisuje P. Green²: "Wreszcie ukazał się sam Filip, odziany w biały ceremonialny płaszcz i kroczący samotnie między dwoma Aleksandrami: swoim synem i świeżo upieczonym zięciem. Członkom straży przybocznej rozkazał trzymać się w pewnej odległości, gdyż pragnął publicznie pokazać, że chroni go życzliwość wszystkich Greków i nie trzeba mu ochrony włóczyków. Kiedy się zatrzymał u wejścia na arenę, jakiś młody mężczyzna - członek straży przybocznej - wyciągnął spod płaszcza krótki miecz o szerokiej klindze, rzucił się naprzód i wbił go po rękojęść Filipowi między żebra, kładąc trupem na miejscu. Potem pobiegł w kierunku bramy miasta, gdzie czekały na niego konie. Nastąpiła chwila trwożnej ciszy, ale natychmiast kilku młodych macedońskich arystokratów popędziło za mordercą. Noga zaplątała się mu w korzenie winorośli, potknął się i upadł, a kiedy z trudem gramolił się na nogi, ścigający dopadli go i przeszli o szczepami".

Mordercą Filipa był członek straży przybocznej imieniem Pausaniasz, były kochanek króla, wzgardzony przez niego i w sposób haniebny potraktowany przez Attalosa, wuja Kleopatry, "ostatniej" żony Filipa³. Na temat tej najbardziej zagadkowej zbrodni, jaka została dokonana w rodzie Argeadów, już w czasach antycznych krążyły różne, fantastyczne legendy, wśród nich zawarta w powieści o Aleksandrze Pseudo-Callisthenesa⁴, że syn włożył miecz do ręki

² P. Green, *Aleksander Wielki*, Warszawa 1978, s. 103.

³ Filip miał sześć żon, które po kolei z pobudek najczęściej politycznych poślubił: Audata Eurydika, córka Bardylisa, króla Ilirów; Filinna z Laryssy, matka Filipa III Arridajosa; Olimpias, córka Neoptolemosa, króla Molossów w Epirze; Nikesipolis z Pheres, matka Thessalonike; Meda, córka Kotelasa, króla Getów i Kleopatra, córka Amyntasa.

⁴ Powieść o Aleksandrze (βίος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα) zachowała się w sześciu redakcjach. Powstawała od II w. p.n.e. do III w. n.e. Spór o autorstwo jest bezwartościowy, na tej przestrzeni wieków bowiem nie mógł jej stworzyć jeden autor. Autorstwo powieści przypisano Kallistenesowi; głównemu historiografowi wyprawy wschodniej; być może z tych względów, aby utwór pełen nadzwyczajnych wydarzeń mógł sobie rościć prawo do wiarygodności. Z obfitej

Filipa, a on ostatkiem sił zadał śmiertelny cios Pauzaniaszowi - i skonał spokojnie, pomścił bowiem sam siebie, a tron zostawił godnemu następcy⁵. A w dziele Marka Justyna⁶, rzymskiego historyka z III w. n.e., obwinia się Olimpias za śmierć męża, miała bowiem zdjąć z krzyża przybitego tam Pauzaniusza i pochować razem z Filipem w jednym grobie⁷.

Filip zamordowany w Ajgaj był tutaj pochowany, według bowiem starego zwyczaju królowie macedońscy byli grzebani w pierwszej stolicy, niezależnie od miejsca ich śmierci⁸.

N. Hammond w 1967 r., badając wszystkie dane archeologiczne i znane mu przekazy historyczne, zaproponował umieścić starożytną Ajgaj na południe od rzeki Aliacmon blisko dzisiejszej wsi Vergina⁹. Wcześniej identyfikowano Ajgaj z nowożytną Edessą, miastem leżącym w odległości 40 km od Verginy, i mimo braku dowodów archeologicznych ta identyfikacja przez długi czas nie była kwestionowana¹⁰. Badania archeologiczne prowadzone przez M. Andronikosa potwierdziły w pełni identyfikację N. Hammonda¹¹.

Nekropola królewska znajduje się między wsią Palatitsa a

literatury na ten temat por. E. A. Kostiučhin, *Aleksandr Makiedonskoj w literaturnoj i folklornoj tradicii*, Moskwa 1972.

⁵ Edycja tekstu: Pseudo-Callisthenes, *Historia Alexandri Magni (Recensio vetusta)*, ed. G. Kroll, vol. I, Berolini 1958, s. 24.

⁶ Iustinus Marcus Iunianus, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. O. Seele, Stuttgartiae 1972. Uczeń nowożytni odnoszą się krytycznie do relacji Marka Justyna, epitomatora *Historii Filipa* Pompejusza Trogusa, bowiem w dziele tym dużo niejasności i danych nie potwierdzonych w żadnych innych źródłach. Dlatego z utworu tego korzysta się przeważnie na równi z innymi źródłami dla celów porównawczych. Por. W. W. Tarn, *Alexander the Great*, vol. 2, Cambridge 1948, s. 123.

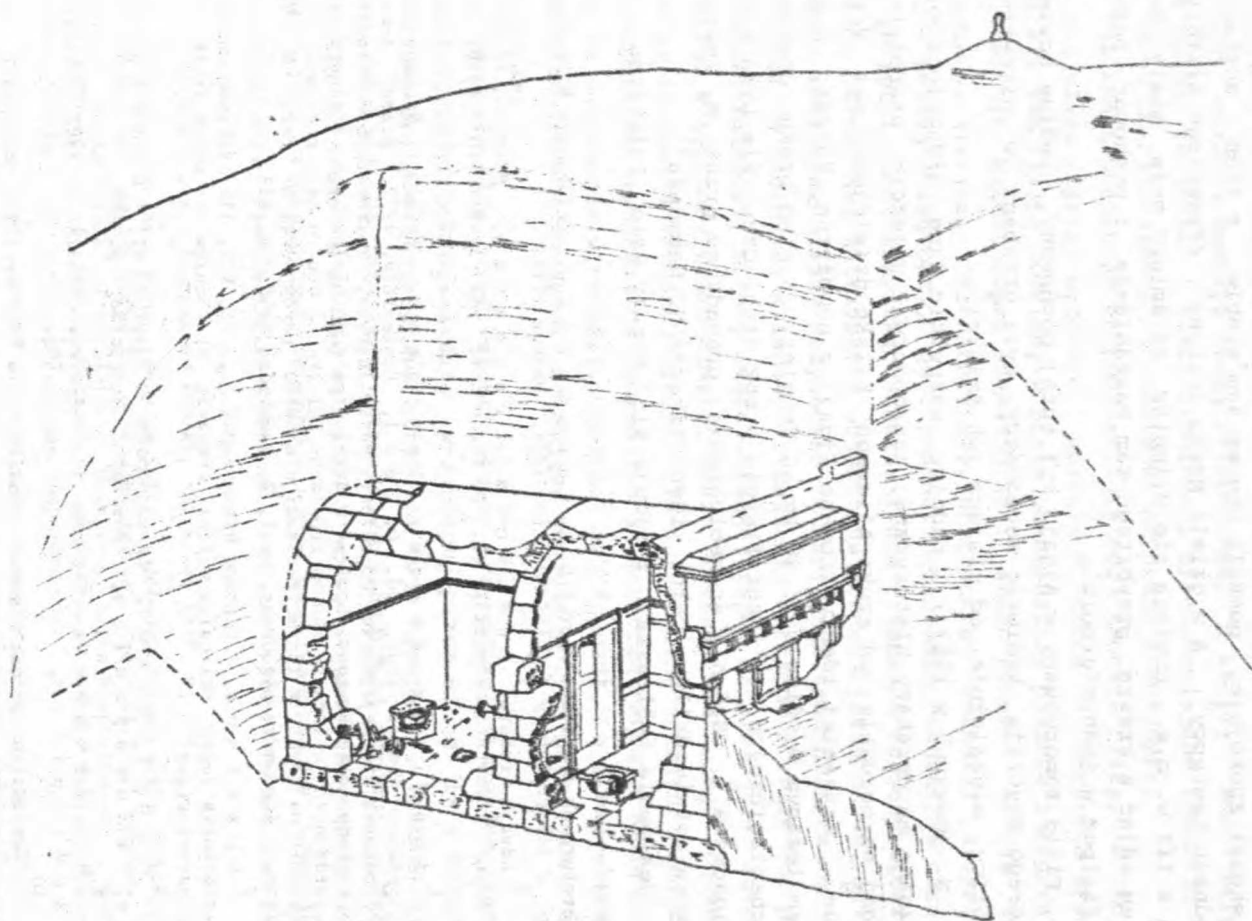
⁷ Iustinus, *Epitoma Historiarum...*, IX, VII, 11: refixum corpus interfectoris super reliquias mariti cremavit et tumulum ei eodem fecit in loco parentarique.

⁸ M. Andronikos, *Le nécropole d'Aigai*, [w:] Hatzopoulos, Loukopoulos, *Philippe de Macedoine*, s. 188.

⁹ N. L. Hammond, *Histoire de Macedoine*, vol. I, s. 156-158 cyt. za Andronikos, *La nécropole...*, s. 188.

¹⁰ Pogląd ten po raz pierwszy podważyła w 1957 r. F. Papazoglou, *Les Cités Macédoniennes à l'Epoque Romaine*, Skopje 1957.

¹¹ Tezę tę popierają także najnowsi badacze historii Filipa, jak: J. R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism*, London 1976, s. 35, a także G. Cawkwell, *Philip of Macedon*, London 1978, s. 29.

Rys. 1. Grób Filipa Macedońskiego

Verginą, oddaloną od Salonik około 60 km w kierunku Naousa. Tutaj mieszczą się groby od X do III w. p.n.e., w których grzełano (przypadki kremacji są bardzo rzadkie) mężczyzn i kobiety, o czym świadczą przedmioty w nich znalezione: szpady, szpice włóczni, strzały i sztylety, a z drugiej strony pierścienie, szpilki w formie spirali do włosów, bransolety w postaci spiral i agrałki do spinania sukien na ramionach¹².

Wielki Grób, czyli grób Filipa, znajduje się wśród dwóch innych grobowców królewskich w centrum wsi Vergina. Składa się z dwóch sklepionych razem pomieszczeń: głównego pokoju kwadratowego o wymiarach 4,46 x 4,46 i wysokości 5,30 m, przedpokoju do którego prowadzą marmurowe drzwi o szerokości 1,90 m i wysokości 3,15 m¹³. Główne wejście stanowią kolumny w stylu doryckim i marmurowe drzwi. Jego fasadę zdobił fresk, ukazujący pieszego i jeźdźca na tle skał i drzew. Wejście było zamknięte małym grobem i dzięki temu drogocenne przedmioty, znajdujące się w grobie królewskim, mogły ocaleć do naszych czasów, w innym przypadku padłyby niewątpliwie ofiarą grabieży.

Według M. Andronikosa¹⁴ mały grób mógł stanowić rodzaj świątyni, czyli heroonu, zbudowanego w celu oddawania kultu zmarłym pogrzebanym w Wielkim Grobie. Tego nie można powiedzieć z całą pewnością, ale znalezione fragmenty roboty murarskiej dowodzą, według M. Andronikosa¹⁵, że ta sakralna budowla mogła powstać po 275 r. p.n.e., co stanowi zarazem datę *terminus post quem* dla budowli Wielkiego Grobu. Budynek ten w formie grobu mógł być wzniesiony przez Antygona II Gonatasa żyjącego w latach 319-236, syna Demetriusza Poliorketesza. Jemu również M. Andronikos¹⁶ przypisuje zbudowanie Wielkiego Grobu, uważanego za grób Filipa.

"Niesamowite wrażenie odnieśliśmy po wejściu do wielkiego, nie tkniętego grobu królewskiego" - napisał M. Andronikos¹⁷ - na ziemi bowiem pod murem były umieszczone różne naczynia i broń

¹² Andronikos, *La nécropole...*, s. 189.

¹³ Andronikos, *Les tombes royales...*, s. 37.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

pokryte szczątkami substancji organicznych, przede wszystkim drzewa, a także znajdowały się tutaj inne, drogie i jedyne w swoim rodzaju przedmioty.

W pokoju głównym i przedpokoju znajdowały się dwa marmurowe sarkofagi o wysokości około 0,5 m. Każdy z nich zawierał złotą szkatułkę, zwaną larnaksem, która stanowiła urnę z prochami zmarłego owiniętymi we wspaniałą tkaninę ze złota i purpury. W szkatułce, pochodzącej z pokoju uznanego przez jego odkrywcę za grób Filipa, znaleziono oprócz tego złoty wieniec zrobiony na kształt dwóch gałęzi dębu. Według M. Andronikosa¹⁸ szkatułka ta zawierała prochy zmarłego Filipa. Umieszczona na jej wieku tarcza słoneczna, wyrażająca symbolicznie drzewo genealogiczne rodu, była godłem dynastii Argeadów, począwszy od ich protoplasty Perdikka¹⁹, czego dowodzą znalezione tego rodzaju emblematy na terenie Macedonii²⁰.

Wśród bardzo ważnych przedmiotów znalezionych w grobie i świadczących o jego rzeczywistej przynależności do Filipa należy wymienić małe posągi głów z kości słoniowej, jakie zdobiły mury pogrzebowe zmarłego. Jeden z nich ukazuje młodego człowieka i podobny jest do portretu Aleksandra, dostrzegamy bowiem tutaj charakterystyczny skręt głowy w lewo, a tak, jak wiadomo, ukazywał króla Lizyp, jego nadworny rzeźbiarz²¹. Głowa młodej kobiety wyraża, być może, Olimpias, podobna bowiem jest do wizerunku królowej na złotym medalionie z połowy III w. p.n.e., wybitym z okazji Igrzysk Olimpijskich świętowanych w Macedonii²². Najbardziej interesującym portretem jest głowa dojrzałego mężczyzny z brodą, być może Filipa II, dostrzegamy bowiem podobieństwo do

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Por. Herodot, VIII, 136-139.

²⁰ Tarcza słoneczna - symbol dynastii macedońskiej - została znaleziona w grobie w Katerini jako element dekoracyjny. Również między Veria i Edessa znaleziono grób, w którym na fresku była przedstawiona tarcza słoneczna. Por. G. T. Griffith, *Philippe stratège et l'armée Macedonienne*, [w:] Hatzopoulos, Loukopoulos, *Philippe de Macedoine*, s. 39 i 61.

²¹ Por. Plutarch, *Alexander*, 4.

²² Medalion ten w awersie przedstawia portret Olimpias, w rewersie zaś Nereidę dosiadającą byka. Ma średnicę 5,7 cm i znajduje się w muzeum w Salonikach. Por. M. Andronikos, M. Chatzidakis, V. Karageorghis, *Les merveilles des Musées Grecs*, Athènes 1974, s. 280; Andronikos, *Musée de Thessalonique...*, s. 58.

portretów króla na medalionie z epoki rzymskiej²³ i na wazie z okresu hellenistycznego²⁴. Według M. Andronikosa²⁵ znalezienie portretu Filipa i jego najbliższej rodziny jest świadectwem o dużym prawdopodobieństwie, że odkryty grób należał do przedostatniego władcy z rodu Argeadów.

W pokoju znaleziono także parę nagolennic połączonych, i nierównej długości. Szczegół ten może dla nas stanowić dodatkowy argument, przemawiający za autentycznością grobu Filipa, król miał bowiem podobno jedną nogę krótszą wskutek ran odniesionych w wielu bitwach i utykał na nią.

Jak na grób wodza przystoi, był także żelazny hełm macedoński, jedyny w swoim rodzaju z głową Pallas Ateny na froncie. Był również goryt, rodzaj kołczanu na strzały, z brązu w stylu scytyjskim, takie same znaleziono także w grobach na południu Związku Radzieckiego²⁶. Pokrywały go złote płaskorzeźby, przedstawiające obraz zdobywania miasta: można tutaj dostrzec wojownika, uprowadzającego kobietę z dzieckiem do niewoli, oraz kobietę-błagalnicę w świątyni Ateny obok Palladium.

Do rzeczy osobistych zmarłego króla należał też pancerz z żelaza, godny uwagi ze względu na wysoki kunszt jego wykonania, oraz miecz, z którego zachowała się tylko rękojeść, zdobiona złotem. Na dnie grobu znaleziono srebrne naczynia i wazy o dużej wartości artystycznej oraz dziurkowaną latarkę z brązu. Wśród tych różnych naczyń i broni pod murem znaleziono połączany diadem królewski ze srebra, należący do zmarłego. Jego wielkość można było regulować za pomocą ruchomej części łączonej tzw. węzłem Heraklesa, uważanego powszechnie za mitycznego przodka dynastii Argeadów²⁷.

²³ Medalion, przedstawiający biust człowieka dojrzałego z brodą i w diademie, uważanego powszechnie za Filipa, znajduje się w Paryżu, Bibliothèque Nationale; Hatzopoulos, Loukopoulos, *Philippe de Macedoine*, s. 168.

²⁴ Na dnie wazy znajduje się biust człowieka z brodą i diademem na głowie uważany też za Filipa. Waza znajduje się w Atenach, Collection Goulandris, *ibidem*, s. 178.

²⁵ Andronikos, *Les tombes royales...*, s. 54.

²⁶ Andronikos, *La nécropole...*, s. 218.

²⁷ Według Arriana, *Anabasa*, VI, 3, 2, Aleksander składał w Indiach ofiarę Heraklesowi jako swemu praojcu - Propator; por. także Plutarch, *Alexander*, 2,

W Wielkim Grobie w Verginie znaleziono także stelle nagrobne pochodzące przeważnie z drugiej połowy wieku IV, a niektóre z III w. p.n.e. Imiona wypisane na stellach, jak: Ksenikrates, Drukalos, Pierionos, są typowe dla Macedonii, a pisane w języku greckim stanowią, według M. Andronikosa²⁸, dodatkowy argument za grecką etnogenezą narodu macedońskiego.

W przedpokoju Wielkiego Grobu na uwagę zasługuje na ścianie fresk, przedstawiający porwanie Kory przez Hadesa. W niezłym stanie zachował się fragment, obrazujący sam moment uprowadzenia: Hades z berłem i lejcami w prawej ręce, opierając prawą nogę na rydwanie, a lewą jeszcze dotykając ziemi, ujmuje Korę w talii. Taki sam motyw zdobił mały grób, przylegający do królewskiego: można dostrzec obraz nimfy i towarzyszki Kory, Kyané, porwanej także przez Hadesa.

W tej części grobu znaleziono także wymienioną już złotą szkatułkę, która zawierała prochy zmarłego, owinięte we wspaniałą tkaninę. Zachodzi więc pytanie, kto mógł być pochowany w przedpokoju Wielkiego Grobu. Według jego odkrywców na to pytanie nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Grecki uczony przypuszcza, że mogły to być prochy ostatniej żony Filipa, Kleopatry, pochodzącej z arystokratycznego rodu z nizinnej Macedonii. Z niej właśnie zrodzony w roku 336 syn Karanos miał być w oczach Filipa uznany za prawowitego następcę tronu. M. Andronikos przytacza jeszcze jedną hipotezę w tej kwestii: jeśli się przyjęło, że to są prochy mężczyzny, mogłyby to być sam zabójca Filipa, o czym, jak wiadomo, informuje Marek Justyn. Ale z uwagi na słabą bazę źródłową ta hipoteza nie wydaje się prawdopodobna i słuszna.

Reasumując, według M. Andronikosa, odkryte przez niego groby należały do rodziny królewskiej, wśród bowiem osobistych przedmiotów należących do zmarłego znaleziono na ziemi diadem królewski pozłacany, wieniec z liści i kwiatów mirtu oraz złoty wieniec zrobiony na kształt dwóch gałęzi dębu, znaleziony w urnie z prochami w pokoju głównym Wielkiego Grobu.

O tym, że jest to grób Filipa II świadczą przede wszystkim, według greckiego uczonego, następujące przedmioty w nim znalezione: portrety głów rodziny zmarłego, które swoimi podobiznami przy-

²⁸ Andronikos, *La nécropole...*, s. 201.

pominają, jak wiadomo, wyraźnie Filipa, Olimpias i Aleksandra oraz różnej długości nagolennice. Wielkie bogactwo grobu królewskiego pozwala nam wnioskować, że był to wybitny władca z rodu Argeadów. Mógł więc to być Filip II, jego syn Aleksander bowiem, zgodnie z relacją antycznych źródeł²⁹, został powieszony z Babilonu do Egiptu za sprawą Ptolemeusza Lagidy, który zamierzał pochować wielkiego króla po ukończeniu wspaniałego mauzoleum w Aleksandrii. Była propozycja przewiezienia ciała Aleksandra do grobu królewskiego w Ajgaj, być może do grobu jego ojca, ale niedorozwiniętego Filipa III Arridajosa, jedyne go spadkobiercę po Aleksandrze, przekupił Ptolemeusz i uprowadził ciało do Egiptu³⁰.

Wszystkie przedmioty odkryte podczas wykopalisk archeologicznych w latach 1977-1978 umieszczono w muzeum w Salonikach, które pełni funkcję Narodowego Muzeum Archeologicznego dla Grecji Północnej, obejmującego zbiory wykopalisk z terenu Macedonii i Tracji. Przedmioty znalezione w Wielkim Grobie świadczą o wysokim poziomie cywilizacji macedońskiej w czasach panowania ostatnich władców z greckiego rodu Argeadów.

Katedra Filologii Klasycznej UŁ

Wanda Gawłowska

THE DISCOVERY OF THE GRAVE OF PHILIP OF MACEDONIA IN VERGINA

The paper discusses the discovery of the tomb of Philip of Macedonia in 1977. This grave discovered by Manolis Andronikos, the professor of University of Salonika, belonged to the royal family (as it is indicated by the inventory of the grave). Some of these objects because of their specific character are inevitably associated with Philip II. All objects found during excavations were sent to the Museum in Salonika.

²⁹ Por. przede wszystkim relację Diodora z Sycylii, *Bibliotheca*, XVIII, 26-28.

³⁰ Por. A. Świerkówna, *Hellada królów*, Warszawa 1967, s. 21.